

A detailed architectural line drawing of a building facade. On the left, there is a prominent steeple with a weather vane. The main part of the drawing shows a long, multi-story building with a complex structural frame of beams and columns. A large, semi-circular archway is visible on the right side. A horizontal blue band is superimposed over the middle of the drawing, containing text. At the bottom, there is a smaller, more detailed drawing of a building's ground floor or entrance area.

DAAN SCHAARS

COULANCE VOOR
DE LUTHERANEN

2005 PLEX 6MM IN
NEOPREEN PROFIEL
GEVAT.

Aan de Langestraat bevindt zich het kerkgebouw van de lutherse gemeente van Amersfoort. De negentiende-eeuwse neoclassicistische voorgevel geeft niets weg van de middeleeuwse oorsprong van het gebouw. In 1685 stelde het Amersfoortse stadsbestuur een voormalige kapel ter beschikking aan de sterk groeiende groep Duitse immigranten in de stad. Het stadsbestuur zag deze werkrachten graag komen omdat zij de plaatselijke economie versterkten. Voor de lutheranen namen veel stadsbesturen dan ook een meer coulante houding aan dan ten opzichte van andere christelijke richtingen. Dat was niet altijd het geval geweest. Het haast vanzelfsprekende bondgenootschap tussen calvinisten en lutheranen was aan het begin van de Opstand onder druk komen te staan. De lutheranen hadden zich namelijk gediskwalificeerd door bij de veldslag om Antwerpen in 1567 de kant van de Spaanse landvoogd te kiezen met als gevolg dat de calvinisten de lutheranen lange tijd wantrouwden. Bovendien wilden de calvinisten in de politiek onrustige tijden geen nadrukkelijke godsdienstoefening van andere protestantse stromingen toestaan. Naarmate de positie van de calvinisten zekerder werd nam de tolerantie echter toe. In het geval van de lutheranen werden zelfs kerkgebouwen aan de gemeente ter beschikking gesteld, hoewel het daarbij over het algemeen ging om secundaire gebouwen.

Martin Luther (1483-1546), een augustijner monnik, had met de publicatie van zijn 95 stellingen tegen de afluathandel olie op het protestantse vuur gegooid. Al snel werd hij de voorman van een protestantse stroming die zijn naam zou dragen en vooral brede aanhang vond in Noord-Europa. Zijn leer ging er onder andere van uit dat bij de viering van de eucharistie God enkel geestelijk (en dus niet lijfelijk) aanwezig is in het brood en de wijn en dat God uit pure genade de mens bevrijdt van de erfzonde. Vooral dit laatste past in zijn kritiek op de afluathandel. Luther was in eerste instantie niet anti-katholiek en wilde de katholieke kerk juist van excessen als de afluathandel bevrijden. Dit is ook zichtbaar in de inrichting van lutherse kerken: in de Duitse landen hadden deze bijvoorbeeld nog vaak een altaar. In de Republiek niet, wellicht om de calvinisten niet tegen het hoofd te stoten. De afbeelding van de zwaan, die men vaak in een of andere vorm in de lutherse kerken aantreft verwijst naar de geschiedenis van de Praagse Johannes Hus, een reformist die in 1415 ter dood werd gebracht. Over hem gaat het verhaal dat hij bij zijn executie had gezegd dat een gans werd verbrand ('Hus' betekent letterlijk 'gans') maar dat er eens een zwaan uit zijn nagedachtenis geboren zou worden. Luther werd vereenzelvigd met deze wederopstanding van het reformatorisch ideaal.

De Amersfoortse kapel die in 1685 aan de pas opgerichte Lutherse gemeente werd overgedragen heeft een

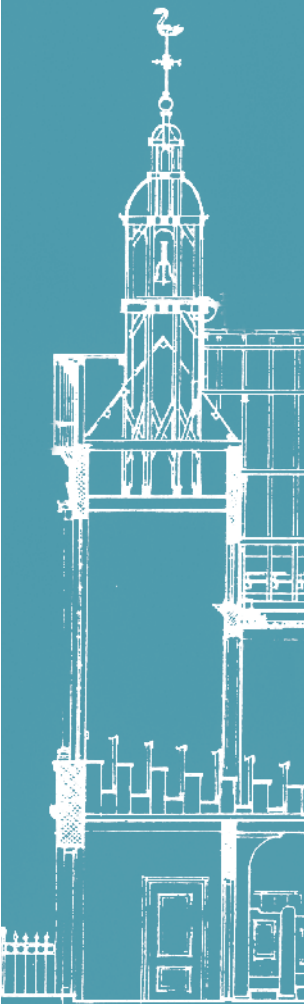
DE MIDDELEEUWSE KERKTOREN HELDE BEDENKELIJK VER OVER DE LANGESTRAAT

interessante geschiedenis. Die gaat waarschijnlijk terug tot een dertiende-eeuwse voorganger die diende als parochiekerk. De bewoners van Amersfoort woonden in die periode namelijk de mis bij in Oud-Leusden en de bewuste kapel zou zijn gebouwd om minder afhankelijk te zijn van Oud-Leusden. Pas met de wijding in 1248 van de Sint Joriskerk had Amersfoort een eigen parochiekerk. Dezelfde kapel werd later gebruikt door het broederschap van de Heilige Geest, die onder andere verantwoordelijk was voor het onderhouden van een gasthuis en van de bedeling aan de armen met brood. Na de reformatie in 1579 deed het gebouw tot de overdracht aan de lutherse gemeenschap dienst als een waag en vleeshuis. De lutheranen kregen met de kapel een gebouw dat aan de buitenzijde zeker kenmerken had van kerkbouw: hoewel het maar klein was had het wel een kerktoren.

De oprichting van een eigen lutherse gemeente was ingewikkeld. Het was noodzakelijk om een adequate en financieel onafhankelijke organisatie in het leven te roepen. Om deze reden was de invloed van het Amsterdamse kerkbestuur groot. Dit was in de Republiek de grootste (en rijkste) Lutherse gemeenschap. Het lukte in Amersfoort weliswaar een gemeente op te richten, maar de eerste jaren verliepen vooral op financieel vlak problematisch. De betaling van het traktement van de predikant baarde regelmatig zorgen. De inkomsten waren vooral afhankelijk van de kerkelijke collectes en van het recht om in de kerk te worden begraven. Een directe bijdrage vanuit het stadsbestuur was, in tegenstelling tot de officiële calvinistische kerken, niet aan de orde.

Het huidige aanzien van het kerkgebouw is ontstaan na enkele verbouwingen in de negentiende eeuw. De voorbereiding van het 150-jarig bestaan werd aangegrepen om het gebouw ingrijpend te renoveren. Het kerkgebouw was er erg slecht aan toe. De middeleeuwse kerktoren helde bijvoorbeeld bedenkkelijk ver over de Langestraat. De overheid werd gevraagd om een subsidie voor de verbouwing van de kerk. In 1837 werd deze, onder leiding van de stadsarchitect Ruitenbergh, uitgevoerd. De kerkenraad gaf in dat jaar opdracht 'tot de publieke aanbesteding van het afbreken van de toren mitsgaders der

herbouw en geheele vernieuwing der voorzijde van en verdere reparatie aan het kerkgebouw.' Op 18 februari 1838 werd de eerste dienst gehouden in de verbouwde lutherse kerk aan de Langestraat 61 te Amersfoort.

De gevel die na de verbouwing tot stand is gekomen heeft een plint met daarboven pilasters met Ionische kapitelen en een fronton. Een houten daktorentje met klokkenstoel verving de kerktoren. Deze gevelindeling contrasteert sterk met de vroegere gotische vormtaal. De windwijzer in de vorm van een zwaan bleek evenwel een constante. In het interieur is vooral de wand met preekstoel en orgel van betekenis. Aan weerszijden van de preekstoel zijn langs de muren banken aangebracht, onder andere voor de kerkenraadsleden. Deze combinatie kwam wel vaker voor in kleinere kerkgebouwen, waarschijnlijk omdat zo de rest van de zaal gebruikt kon worden voor de zitplaatsen van de gemeente en er eventueel ook nog een galerij kon worden ingebracht, hetgeen ook hier het geval is.

De huidige gemeente wordt geconfronteerd met de gevolgen van de ontkerkelijking en de kerkenfusie in protestant Nederland. Hierdoor is de handhaving van het gebouw op langere termijn niet goed mogelijk. De financiële problemen waarmee de gemeente in het begin van haar bestaan werd geconfronteerd, herhalen zich vandaag de dag. Het kerkgebouw staat te koop. Al eerder in haar geschiedenis is het kerkgebouw aan de Langestraat door haar gebruikers verlaten en al eerder is er een goede herbestemming voor gevonden. Het is echter de vraag of de religieuze functie op deze plek in de eenentwintigste eeuw zal worden voortgezet.

Bronnen

- C.A. van Kalveen (e.a.), *De Amersfoortse kerken, kloosters, kapellen en synagoge en hun geschiedenis tot omstreeks 1850*, Amersfoort 1984.
- H.J. Poots, *300 jaar Evangelisch Lutherse kerk – Langestraat Amersfoort*, Amersfoort 1986.
- A.J. van den Tol, *Historische beschouwingen over de lutherse kerk Langestraat 61 te Amersfoort in verband met de restauratie in 1941*, Amersfoort 1941.
- Archief Evangelisch Lutherse gemeente Amersfoort.